

UML

Unifikovaný modelovací jazyk Teorie a Praxe

Karel Richta
katedra počítačů
ČVUT FEL Praha
richta@fel.cvut.cz

Jiří Svačina
Unicorn a. s.
Praha
jiri.svacina@unicorn.cz

Už jste někdy stavěli psí boudu?

Úkol pro jednotlivce
Vyžaduje

Minimum modelování
Jednoduchý proces
Jednoduché nástroje

Co takhle rodinný dům?

Dosažitelné včas pomocí týmového úsilí
Vyžaduje
Modelování
Dobře definovaný proces
Sofistikované nástroje

Obsah tutoriálu

- V první části tutoriálu bude prezentována syntaxe UML. V této části by se měl posluchač dozvědět základní informace o tom, jak vytvářet diagramy v UML.
- Ve druhé části se budeme zabývat specifikačním jazykem OCL (Object Constraint Language), který slouží např. pro vyjádření komplikovanějších integritních omezení.
- Třetí část tutoriálu je zaměřena na praktické využití UML, tj. bude zde uveden příklad projektu - aplikace, která bude dokumentována pomocí prostředků UML.

Část I.:

UML – syntaxe a sémantika

Obsah

- Evoluce OO přístupu
- Co obsahuje UML
- Diagramy UML

Nejprve OO odhalili programátoři

- **Simula'67** (1962-67, poprvé zde byly uplatněny OO koncepty jako třída, objekt, dědění a dynamicky vázané metody)
- **Smalltalk** (1972-80, první jazyk založený zcela na konceptu komunikujících objektů, novinkou je též virtuální stroj jako interpret "byte code")
- **C++** (1983, 1998 - ISO, OO rozšíření C, novinkou je zpracování výjimek)
- **Eiffel** (1986, novinkou jsou kontroly invariantů, generické parametry, design-by-contract)
- Atd.

Pak se do toho vložili metodici

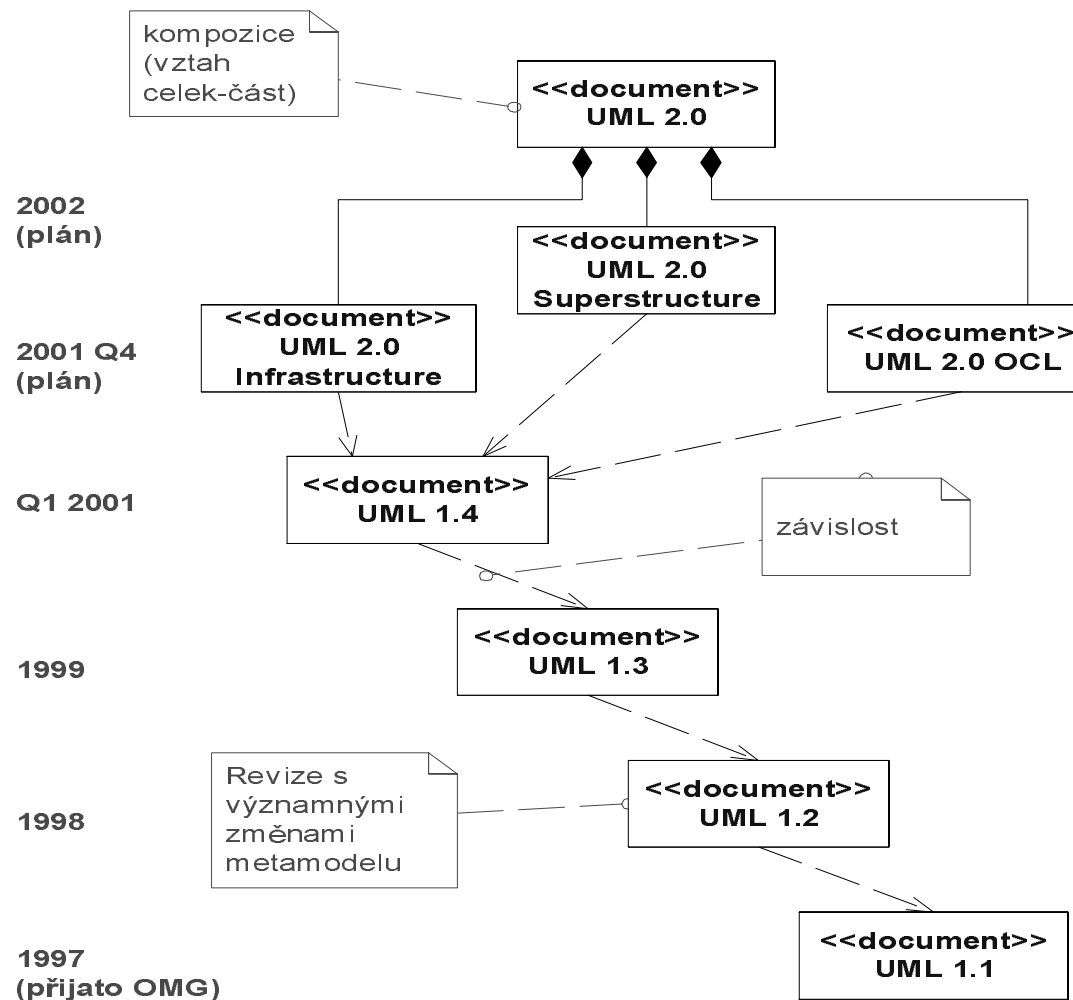
- 1. generace OO metodik:
  - Rumbaugh - OMT (diagramy tříd)
  - Coad/Yourdon - OOAD
  - Martin - OOIE
  - Booch - OOAD (diagramy komponent)
  - Wirfs/Brock - RDD (model odpovědností)
  - Jacobson - OOSE (model jednání - use cases)
- Každá metodika přinesla něco nového, byla v něčem lepší, ale zase něco postrádala ⇒ snaha o kombinaci výhod

A zůstali u toho

- 2. generace OO metodik (kombinace výhod metodik 1.generace):
  - Coleman - Fusion (kompletní cyklus)
  - Rumbaugh/Booch - UM (Unified Method 0.8)
- Zůstaly rozdíly v prezentačních technikách, každá metodika používá svou notaci ⇒ snaha o unifikaci
- 3. generace (unifikace prezentačních technik):
  - Rumbaugh/Booch/Jacobson - UML Unified Modeling Language 1.0 - 1996)

Historie UML

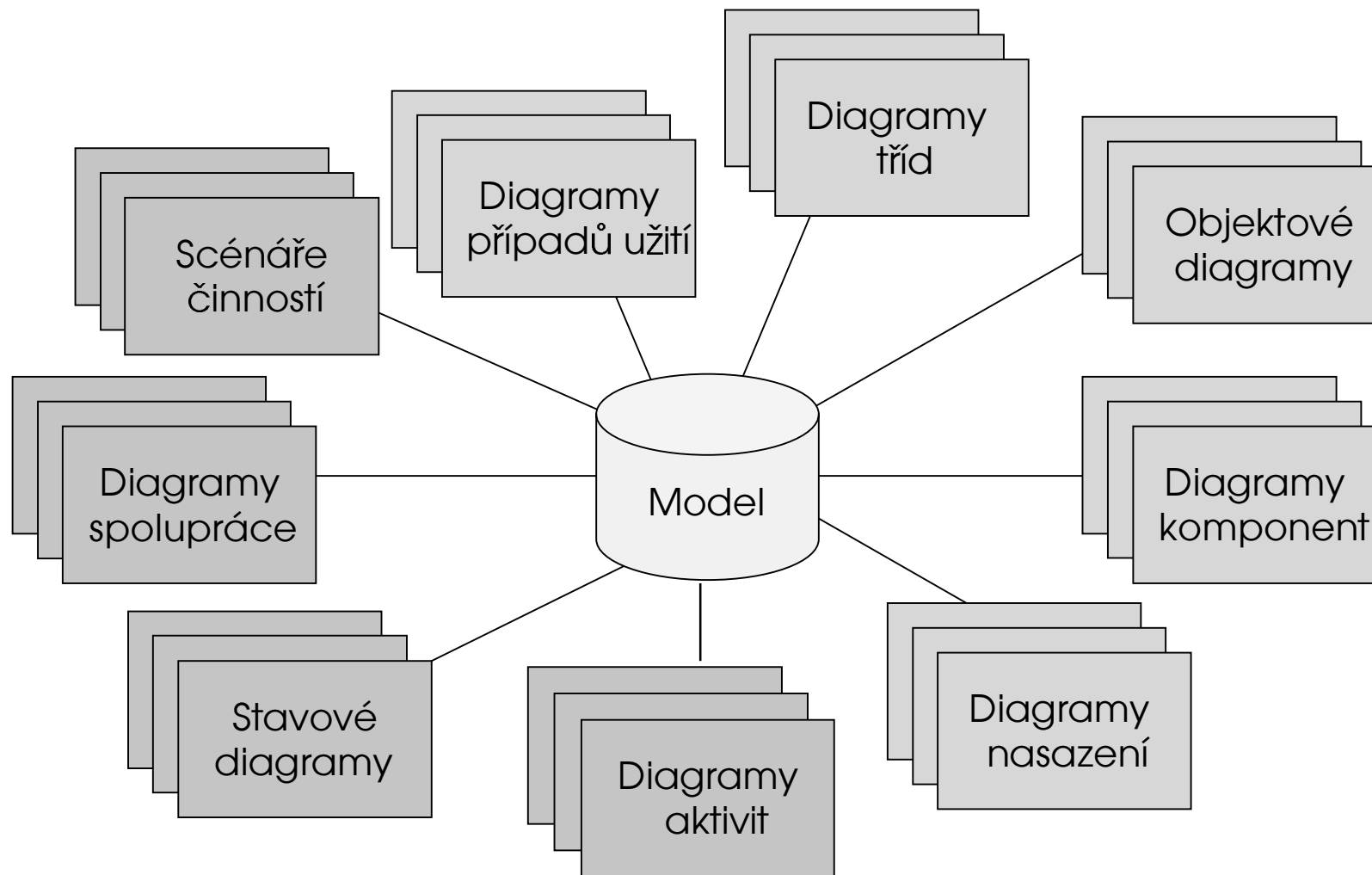

Co to je UML?

- **UML** (Unified Modeling Language) je „standard **OMG** (Object Management Group) pro záznam, vizualizaci a dokumentaci artefaktů systémů s převážně softwarovou charakteristikou“.
- **Definice UML zahrnuje:**
  - Notaci UML (syntaxe)
  - Metamodel UML (sémantika)
  - OCL (Object Constraint Language)
  - Specifikaci převodu do výměnných formátů (CORBA IDL, XML DTD)

Notace UML (diagramy)

Diagramy UML

- **Diagramy tříd** popisují statickou strukturu systému, znázorňují model systému od konceptuální úrovně až po implementaci
- **Model jednání** dokumentuje možné případy užití systému, požadavky na funkčnost, kterou má systém podporovat
- **Scénáře činností** popisují průběh určité činnosti v systému
- **Diagramy spolupráce** zachycují komunikaci spolupracujících objektů
- **Stavové diagramy** popisují dynamické chování objektu nebo systému
- **Diagramy aktivit** popisují průběh procesu či posloupnost činností
- **Diagramy komponent** popisují rozdělení výsledného systému na funkční celky (komponenty) a definují náplň jednotlivých komponent
- **Diagramy nasazení** popisují umístění funkčních celků (komponent) na výpočetních uzlech softwarového systému

Směr pohledu na systém

- **Statickou strukturu** systému vyjadřují diagramy tříd, diagramy komponent a diagram nasazení
- **Funkční stránku** popisují model jednání, scénáře činností, diagramy spolupráce a diagramy aktivit
- **Dynamickou stránku** dokumentují scénáře činností, diagramy spolupráce, stavové diagramy a diagramy aktivit

Použití diagramů (orientační)

- Analýza -
  - Diagramy tříd, model jednání, scénáře činností, stavové diagramy, diagramy aktivit
- Návrh -
  - Diagramy tříd, scénáře činností, diagramy spolupráce, diagramy aktivit, diagramy komponent, diagramy nasazení
- Implementace -
  - Diagramy tříd, diagramy komponent, diagramy nasazení

Lexikální elementy UML

Čtyři základní druhy elementů:

- **Řetězec** (posloupnost znaků, znaková sada není omezena, v některých případech doporučeno ASCII)
- **Ikona** (grafický symbol zastupující element, neobsahující žádné složky)
- **2D-symbol** (grafický symbol zastupující element, který má obsah, případně rozdělený na oblasti)
- **Spojka** (path - posloupnost úseček, které navazují, mohou mít zvýraněny koncové body a mohou incidovat s hranicí 2D-symbolů - slouží k vyznačení propojení)

Identifikace elementů UML

- Elementy potřebujeme označovat - potřebujeme jména objektů, tříd, atributů, metod, ...
- **Jméno** = identifikátor
  - `josefNovak`, `josef_novak`, `josef novak`
- **Kvalifikované jméno** - jméno se vztahuje k nějakému kontextu (scope), explicitně:
  - `Ucetnictvi::Objednavka`
- **Návěští** - řetězec přidružený ke grafickému symbolu
- **Klíčové slovo**
  - `<<keyword>>`

Výrazy v UML

- Výrazy v UML jsou řetězce sestavené podle jistých pravidel (syntaxe výrazů není striktní, je možné používat OCL)
- Výraz představuje formuli, kterou musí být možno v daném jazyce vyhodnotit (má sémantiku)
- Definice UML zahrnuje definici OCL (Object Constraint Language), který je použit pro definici sémantiky UML (metamodel UML)

Navigace v OCL

---

objekt.selektor

- označuje položku daného objektu (atribut, jméno role)

objekt.selektor [kvalifikátor]

- označuje objekt vybraný podle kvalifikátoru (zobecněné pole)

sada -> select (logická podmínka)

- označuje objekty vybrané z dané sady podle logické podmínky:

Firma.zamestnanci->select(funkce="ucetni")

Rozšiřitelnost UML

- UML se snaží být univerzální notací pro všestranné použití od obchodního modelování po detailní návrh systémů pro práci v reálném čase
- Notace, která by vyčerpávajícím způsobem pokryla tak široké spektrum potřeb, by ale byla velmi komplikovaná a složitá
- UML proto definuje pouze základní výrazové prostředky (UML core) a umožňuje rozšíření notace dle konkrétních potřeb

Nástroje rozšiřitelnosti UML

- Standardní sémantiku UML je možno doplnit standardními omezeními, která umožňují různou interpretaci elementů:
  - Příznaky (tags) – umožňují přidat k prvku diagramu další informace
  - Stereotypy (stereotypes) – umožňují klasifikovat elementy
  - Omezení (constraints) – umožňují specifikovat omezení pro elementy

Příznaky (tags)

- Umožňují přidat k prvku diagramu další informace ve formě dvojice

{ název atributu = hodnota }

- Název atributu může být libovolný
- Příznaky se zapisují do složených závorek, připojují se k názvu prvku diagramu a typicky je lze použít například ke specifikaci verze, autora, či implementačních poznámek

{ autor="Josef Novák", verze=1.2 }

Stereotypy (stereotypes)

- Umožňují klasifikovat elementy diagramů (a tím vyjádřit další sémantiku)
- Zapisují se jako klíčová slova (mohou se případně zobrazit jako ikony, což se příliš nedoporučuje - porušuje to princip jednotnosti)
- Příklady:
  - `<<database>>` (označení komponenty)
  - `<<entity>>` (označení třídy reprezentující data)
- Existují standardní stereotypy, např.:
  - `<<include>>`, `<<extend>>`

Omezení

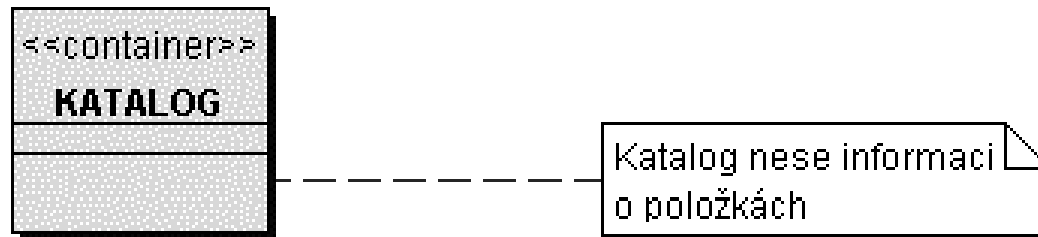
- Umožňují specifikovat požadavky na sémantiku prvků - lze pomocí nich formulovat různá omezení v modelu
- Zapisují se jako výraz uzavřený do složených závorek
- Příklad:

```
{ počet_zaznamu < 10000 }
```
- Omezení se může týkat více prvků - pak je spojeno s těmito prvky čárkovanou čarou

Poznámky

- Poznámka obsahuje libovolný text
- Zobrazuje se jako obdélník s „přehnutým rohem“
- Může být přidružena k elementu
- Může obsahovat stereotyp (např. **<<constraint>>** - pak se jedná o specifikaci omezení)

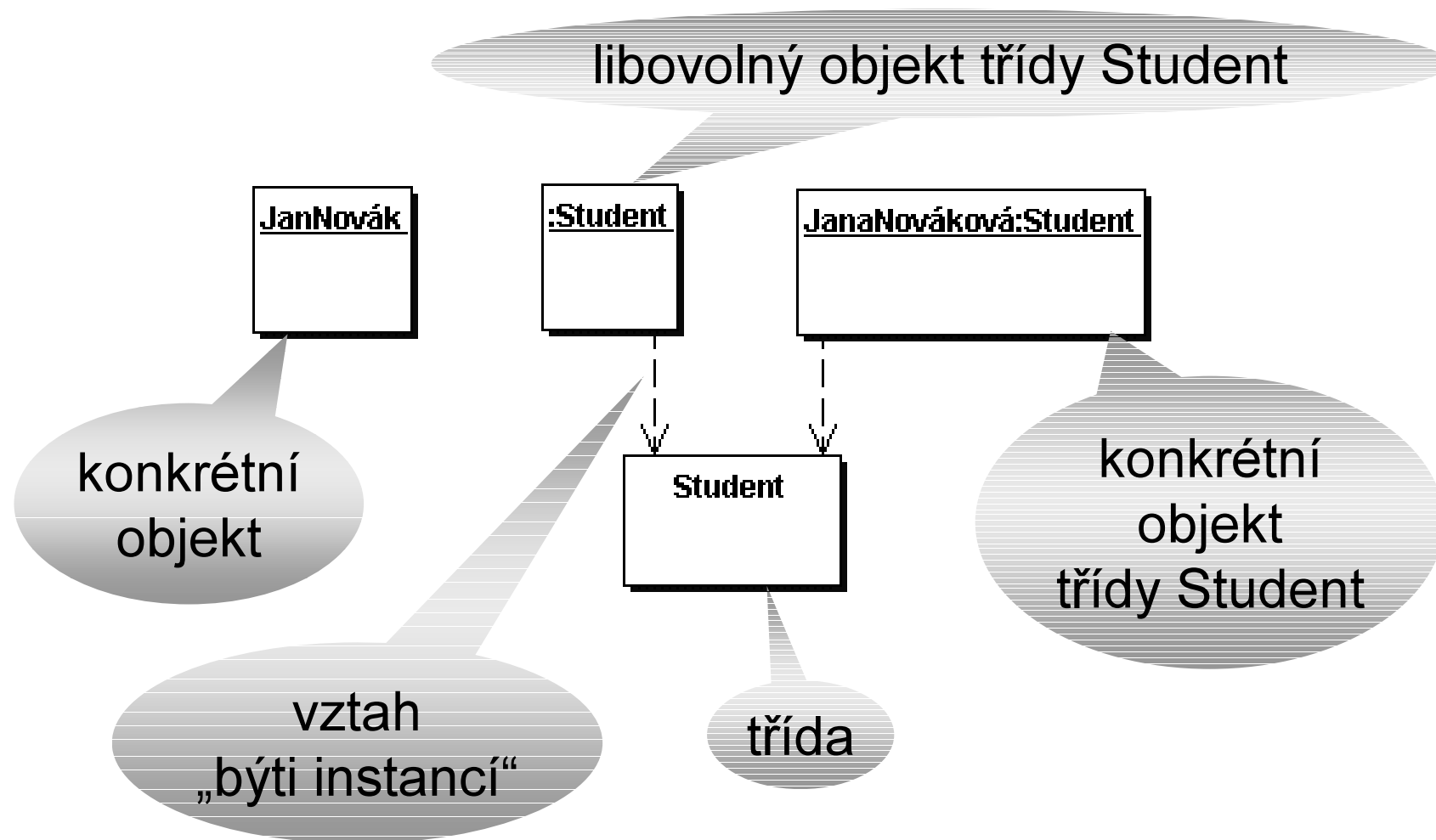

Diagramy objektů

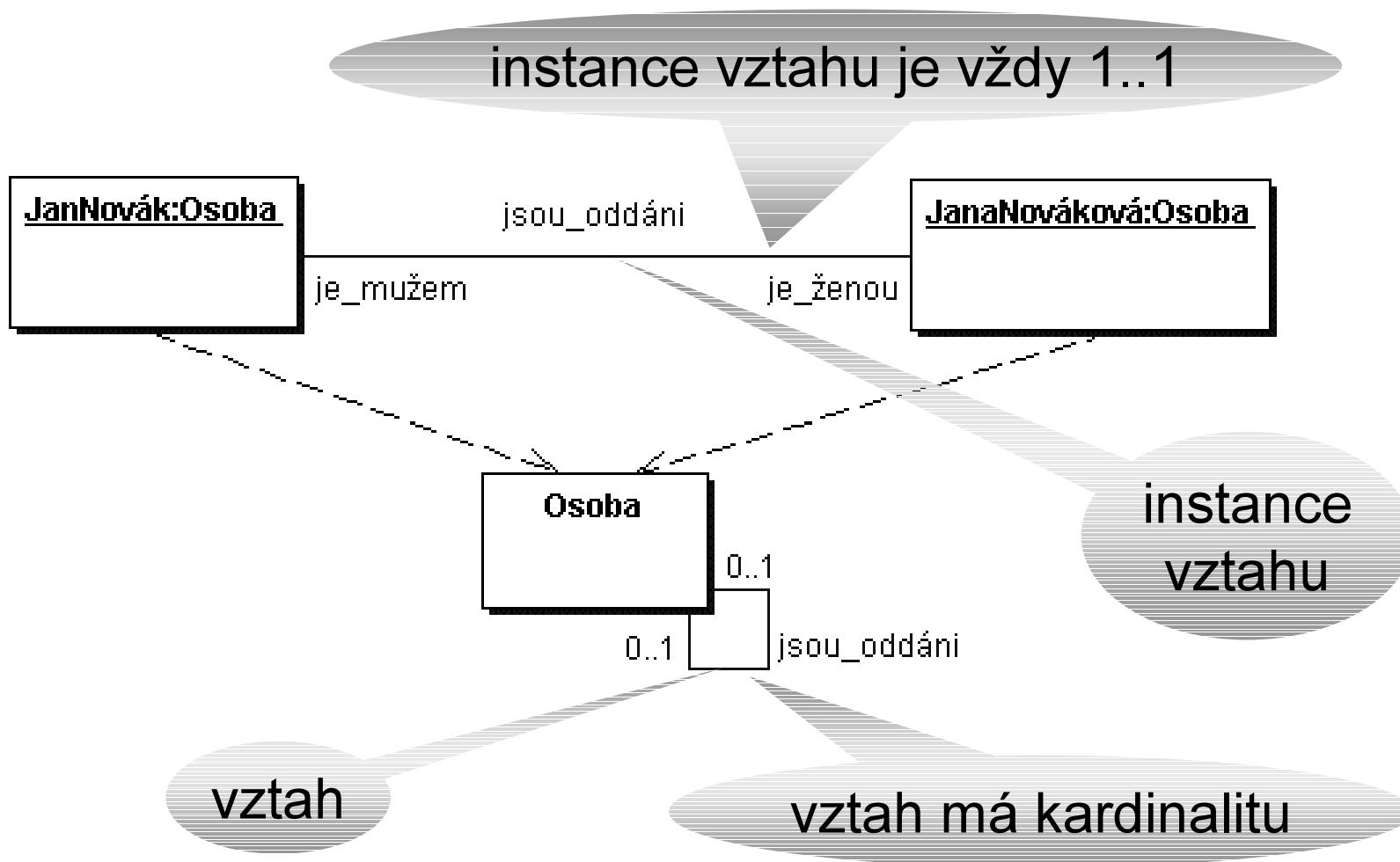

- **Objekt** je pojem, abstrakce, nebo věc s dobře definovanými hranicemi a významem
- Každý objekt má tři charakteristiky: identitu, stav a chování.
  - **Stav** objektu je jedna z možných situací, ve kterých se objekt může nacházet. Stav objektu se může měnit a je definován sadou vlastností (atributů) a vztahy.
  - **Chování** určuje, jak objekt reaguje na žádosti jiných objektů a vyjadřuje vše, co může objekt dělat. Chování je implementováno sadou operací (metod).
  - **Identita** znamená, že každý objekt je jedinečný.

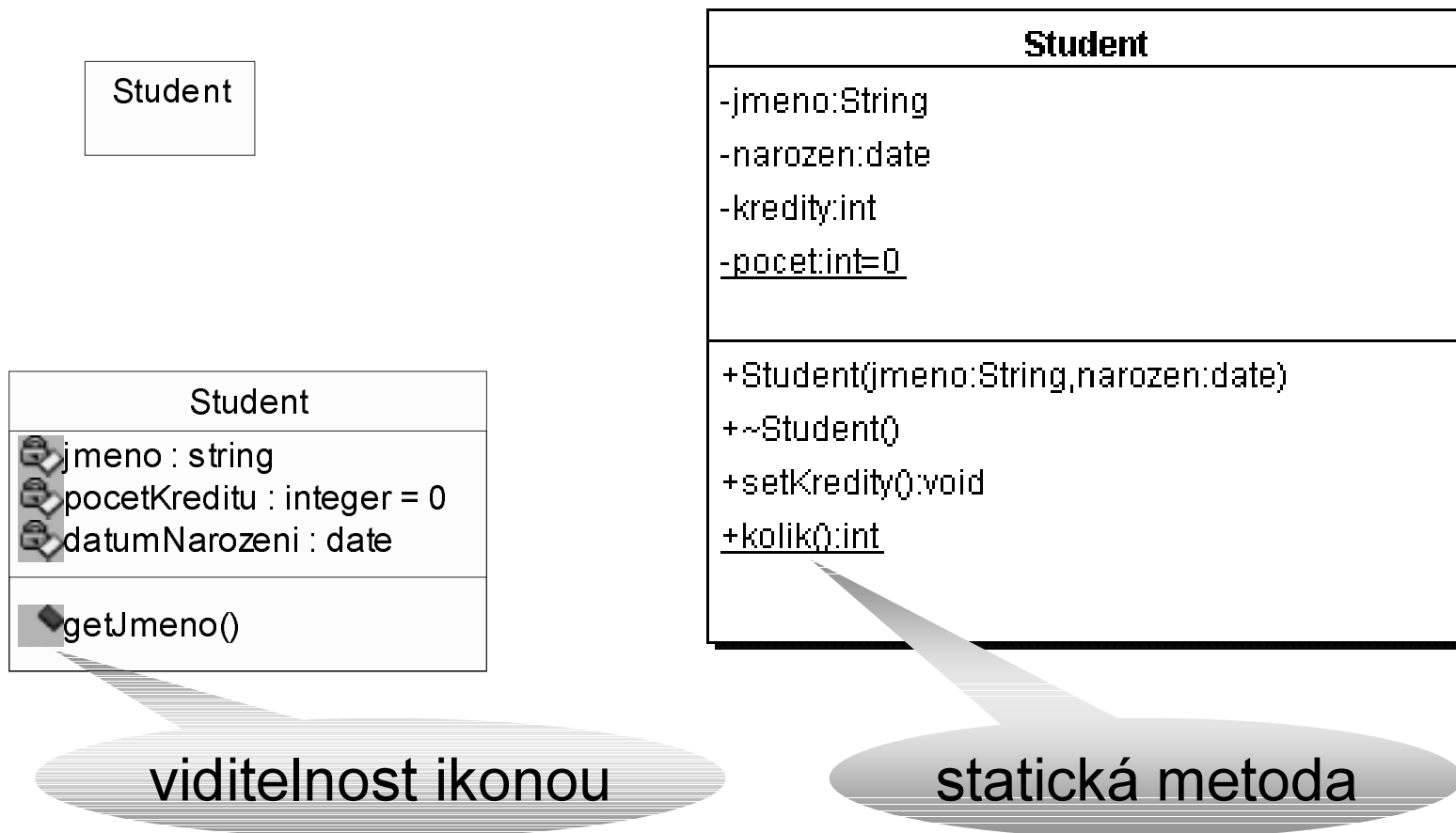
Notace objektů

Vztahy mezi objekty

Diagramy tříd

Notace tříd

Pro definici **atributů** se používá notace:

```
viditelnost jméno [ násobnost ] : typ  
= počáteční hodnota { omezení, vlastnost }
```

Pro definici **operací** (metod) se používá notace:

```
viditelnost jméno(druh jméno: typ, ...) : typ  
{ omezení, vlastnost }
```

Viditelnost: + ... public # ... protected - ... private

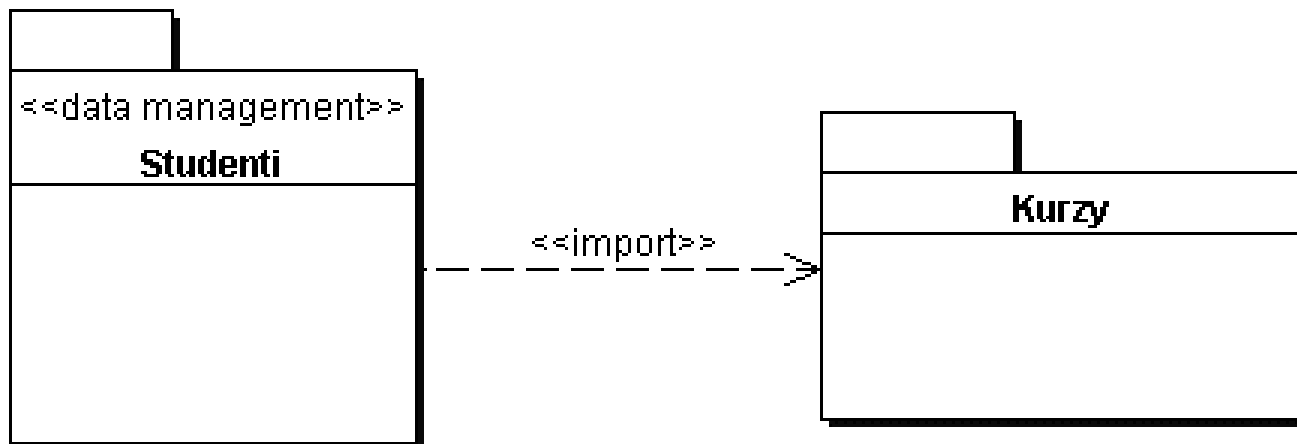
Násobnost: [a..b] ([0..1] může být NULL)

Druh: in, out, inout (implicitně in)

Balíky (packages)

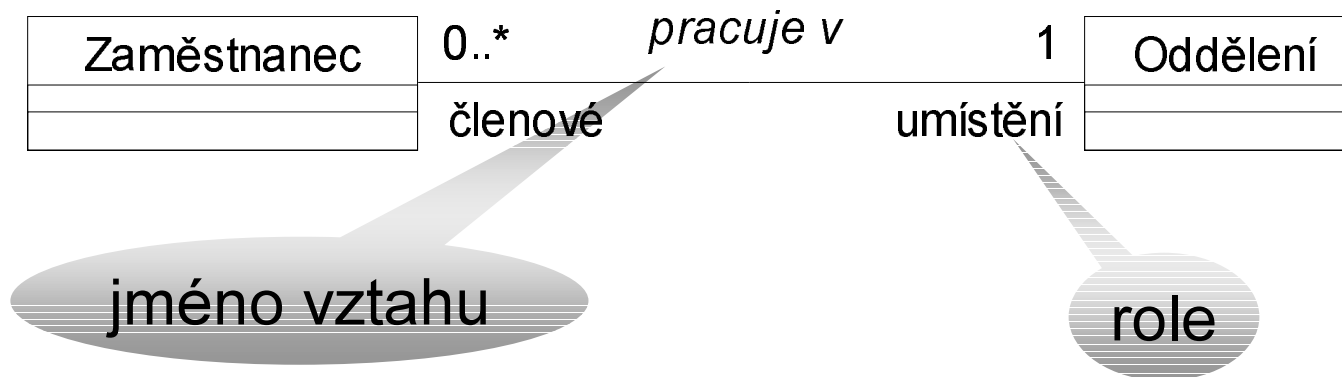

Logická skupina elementů

Vztahy mezi třídami

- **Vztah (asociace)** - vyznačení možného vztahu mezi objekty
- **Role** – označení konce vztahu, které říká, jakou roli třída (objekt) ve vztahu hraje

Kardinalita a volitelnost vztahů

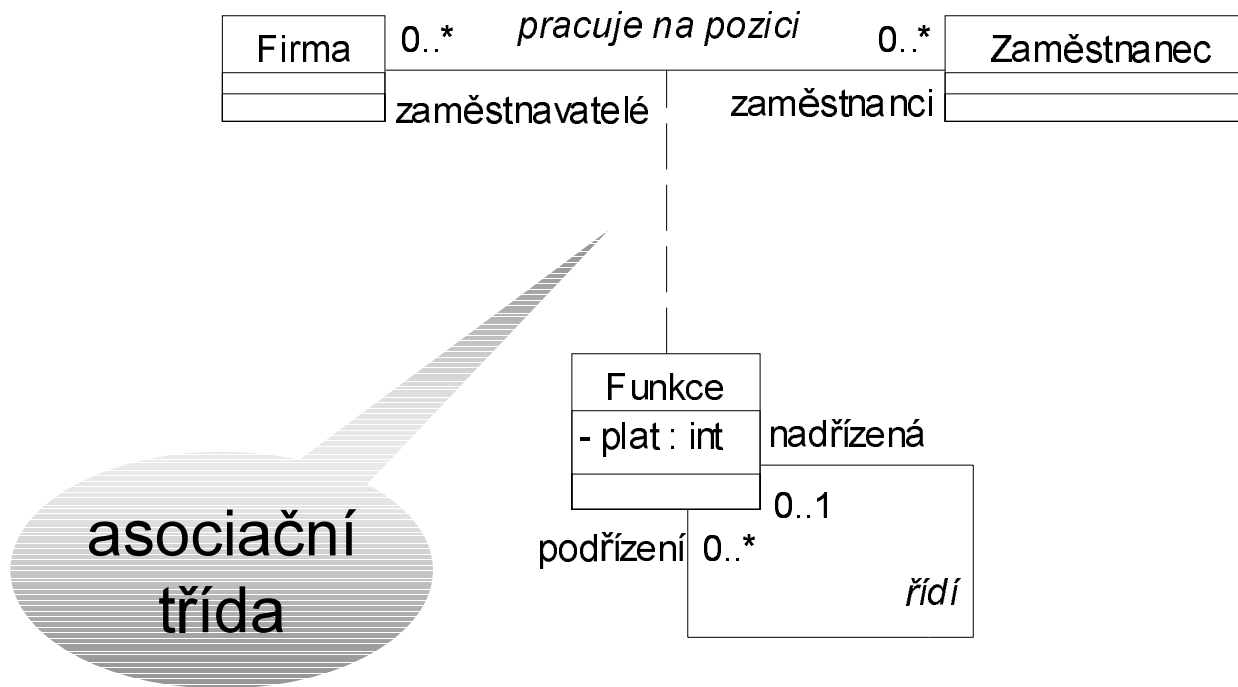
Používá se notace:

N..M

kde N a M může být číslo nebo *

- Vztah nemá atributy, ale může být popsán asociační (přidruženou) třídou

Příklad asociační třídy

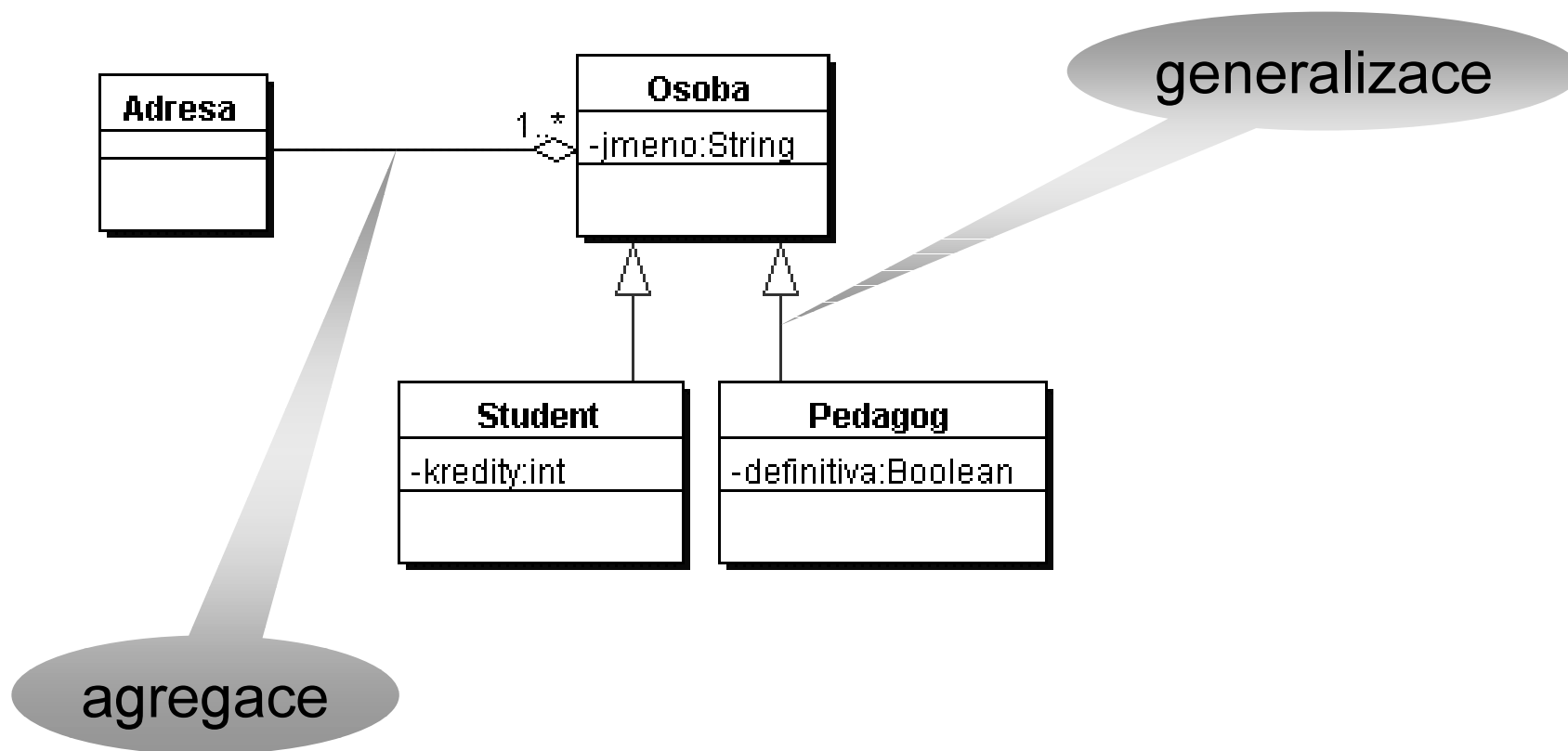

Agregace a generalizace

- **Agregace** (*aggregation*) – druh vztahu, kdy jedna třída je součástí jiné třídy - vztah typu celek/část
- **Kompozice** (*composition*) – silnější druh agregace - u kompozice je část přímo závislá na svém celku, zaniká se smazáním celku a nemůže být součástí více než jednoho celku
- **Generalizace** (*generalization*) – druh vztahu, kdy jedna třída je zobecněním vlastností jiné třídy (jiných tříd) - vztah typu nadtyp/podtyp, generalizace/specializace

Příklad agregace a generalizace

Další možnosti

- Kvalifikované vztahy
- Navigované vztahy
- Odvozené atributy a vztahy (předznačí se '/')
- Parametrizované třídy (templates)
- Abstraktní třídy
- Interface
- ...

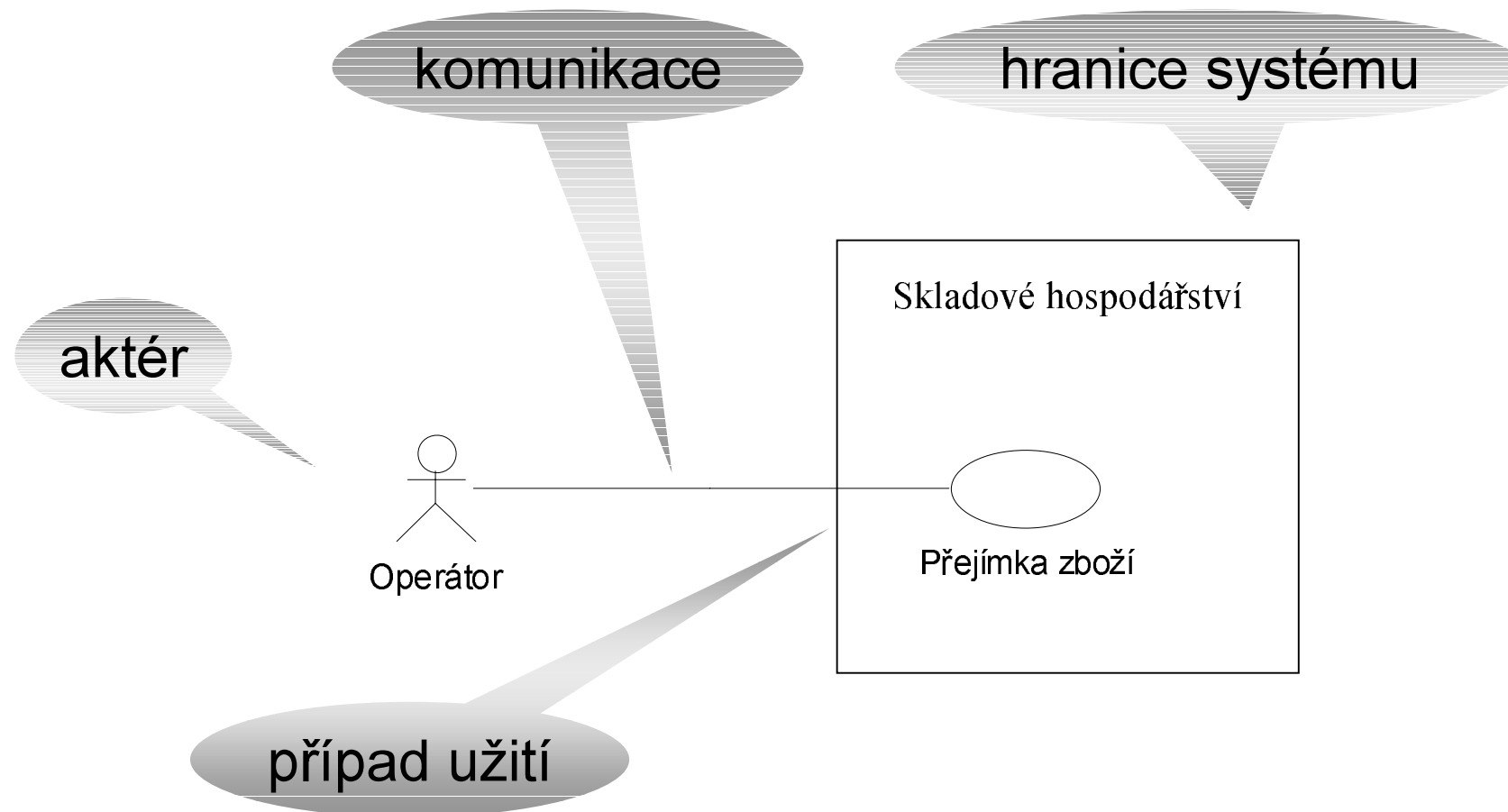
Model jednání (Use Case Model)

Prvky:

- **Aktér (actor)** - role uživatele, jiného systému nebo zařízení
- **Hranice systému (system boundary)** - vymezení hranice systému
- **Případ užití (use case)** - popis funkčnosti, kterou má systém podporovat
- **Komunikace** - vazba mezi aktérem a případem použití (aktér komunikuje se systémem v rámci daného případu užití)

Notace modelu jednání

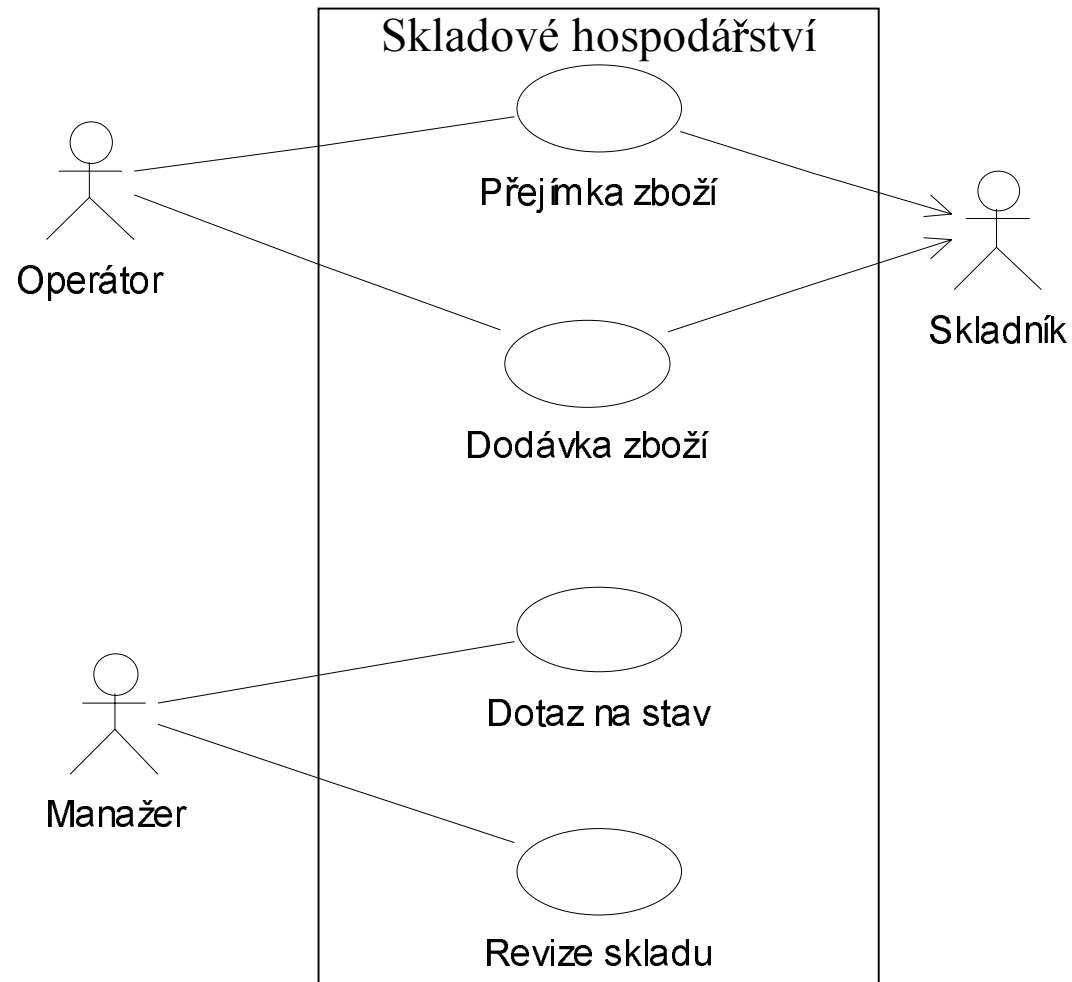

Varianty v modelu jednání

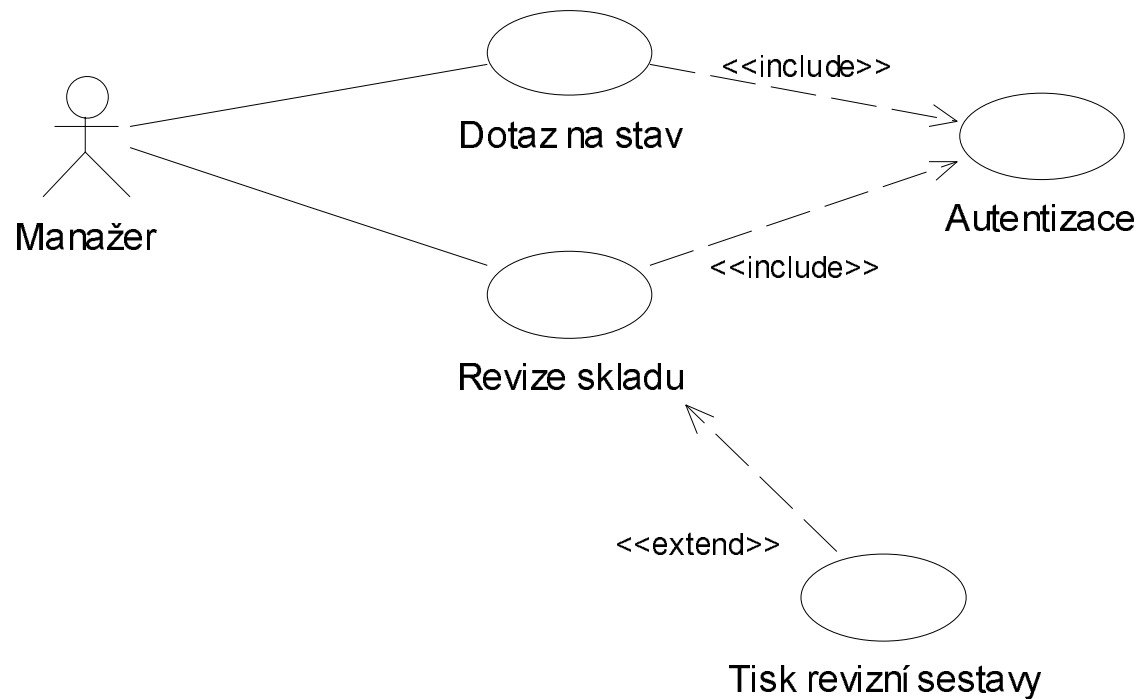

- **Sekundární aktér** - uživatelská role nebo spolupracující systém nutná pro činnost systému
- **Orientovaná komunikace** - případ, kdy chceme vyznačit iniciaci interakce
- **Vztahy mezi případy užití** - pokud chceme strukturovat model tak, aby byl lépe udržovatelný
  - **<<include>>** - pokud jeden případ zahrnuje případ jiný (např. autentizace)
  - **<<extend>>** - pokud nějaký případ rozšiřuje chování (je zde možnost volby)

Příklad modelu jednání

Vztahy mezi případy užití

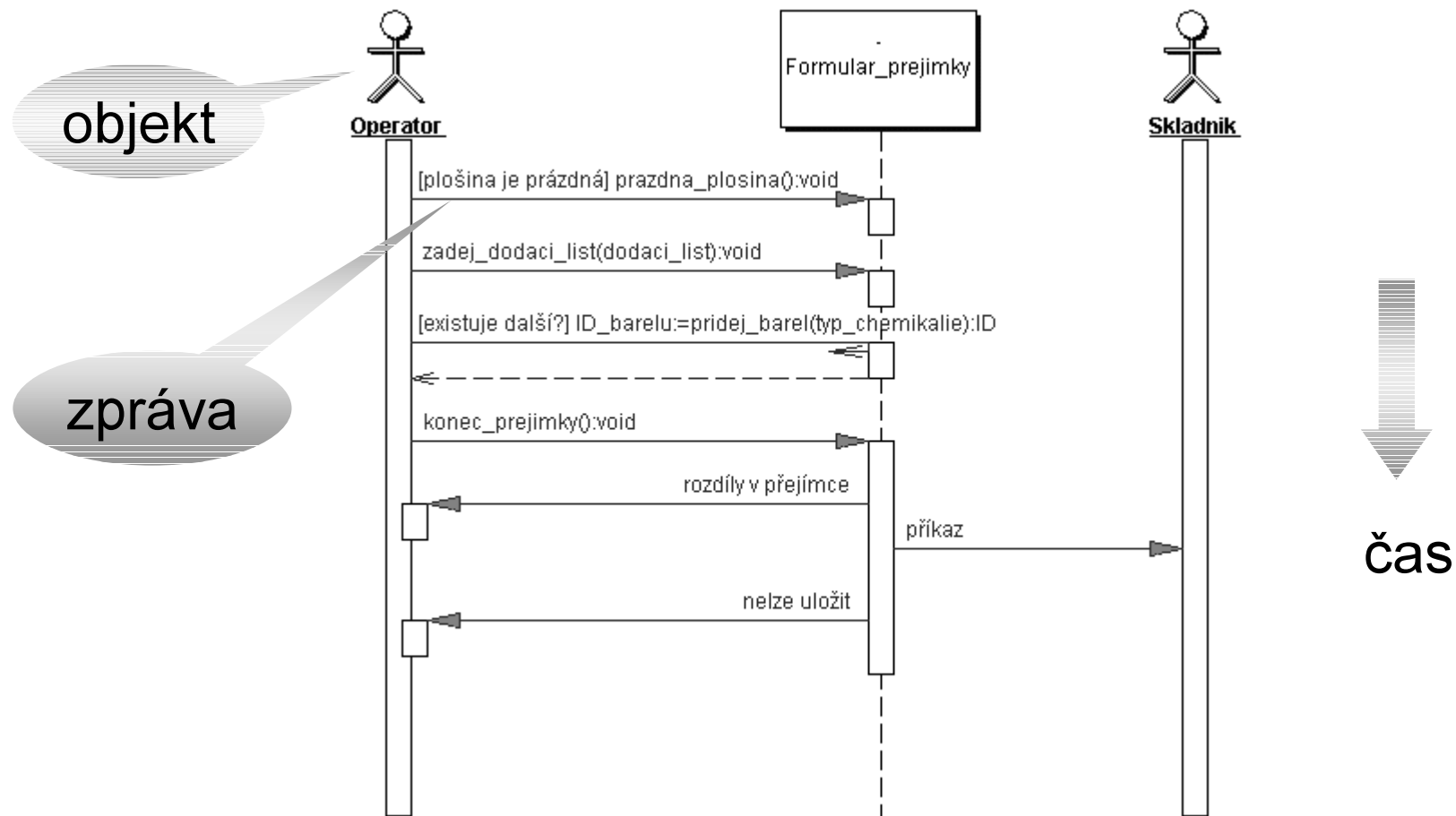

Scénáře činností

- Dokumentují spolupráci prvků na **scénáři** činnosti
- Kladou důraz na **časový** aspekt
- Dokumentují **objekty** a **zprávy**, které si objekty posílají při řešení scénáře
- Umožňují vizualizovat zodpovědnost objektů

Příklad scénáře činnosti

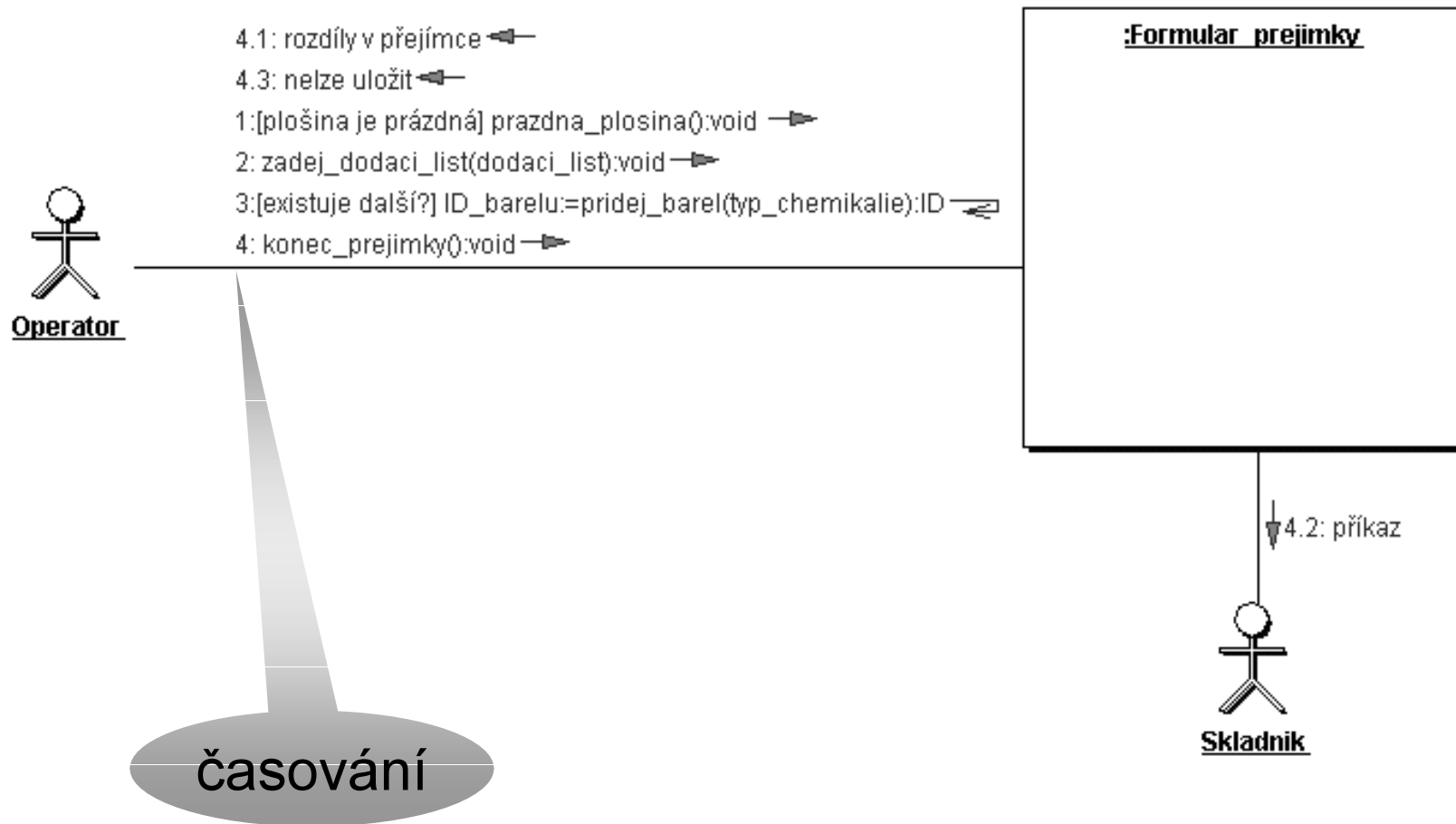

Diagramy spolupráce (kolaborace)

- Podobně jako scénáře činností dokumentují **spolupráci** objektů při řešení úlohy
- Kladou důraz na **komunikační** aspekt (čas je vyjádřen číslováním)
- Dokumentují **objekty** a **zprávy**, které si objekty posílají při řešení problému
- Jsou vhodné pro popis spolupráce objektů při návrhu komunikace (závislosti mezi objekty)

Příklad diagramu spolupráce

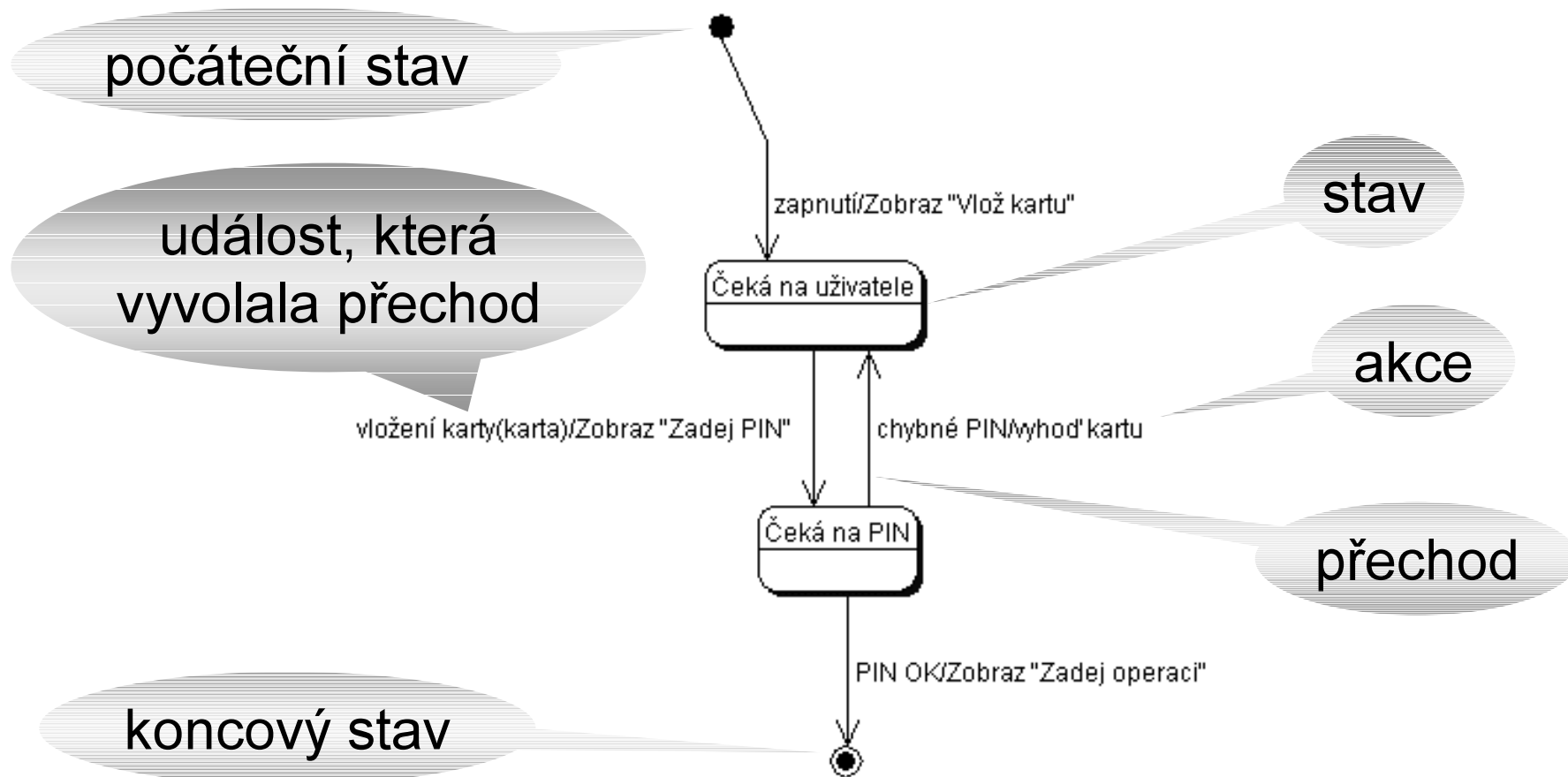

Stavové diagramy

- Slouží k popisu dynamiky systému
- Stavový diagram definuje možné **stavy**, možné **přechody** mezi stavy, **události**, které přechody iniciují, **podmínky** přechodů a **akce**, které s přechody souvisí
- Stavový diagram lze použít pro popis dynamiky objektu (pokud má rozpoznatelné stavy), pro popis metody (pokud známe algoritmus), či pro popis protokolu (včetně protokolu o styku uživatele se systémem)

Notace stavových diagramů

Doplňky ke stavovým diagramům

- Přejechod může být ohodnocen:

událost(parameters)[podmínka]/akce^zpráva

- Každý stav může obsahovat popis akcí pro události vstup, výstup a opakované provádění:

entry/akce

exit/akce

do/akce

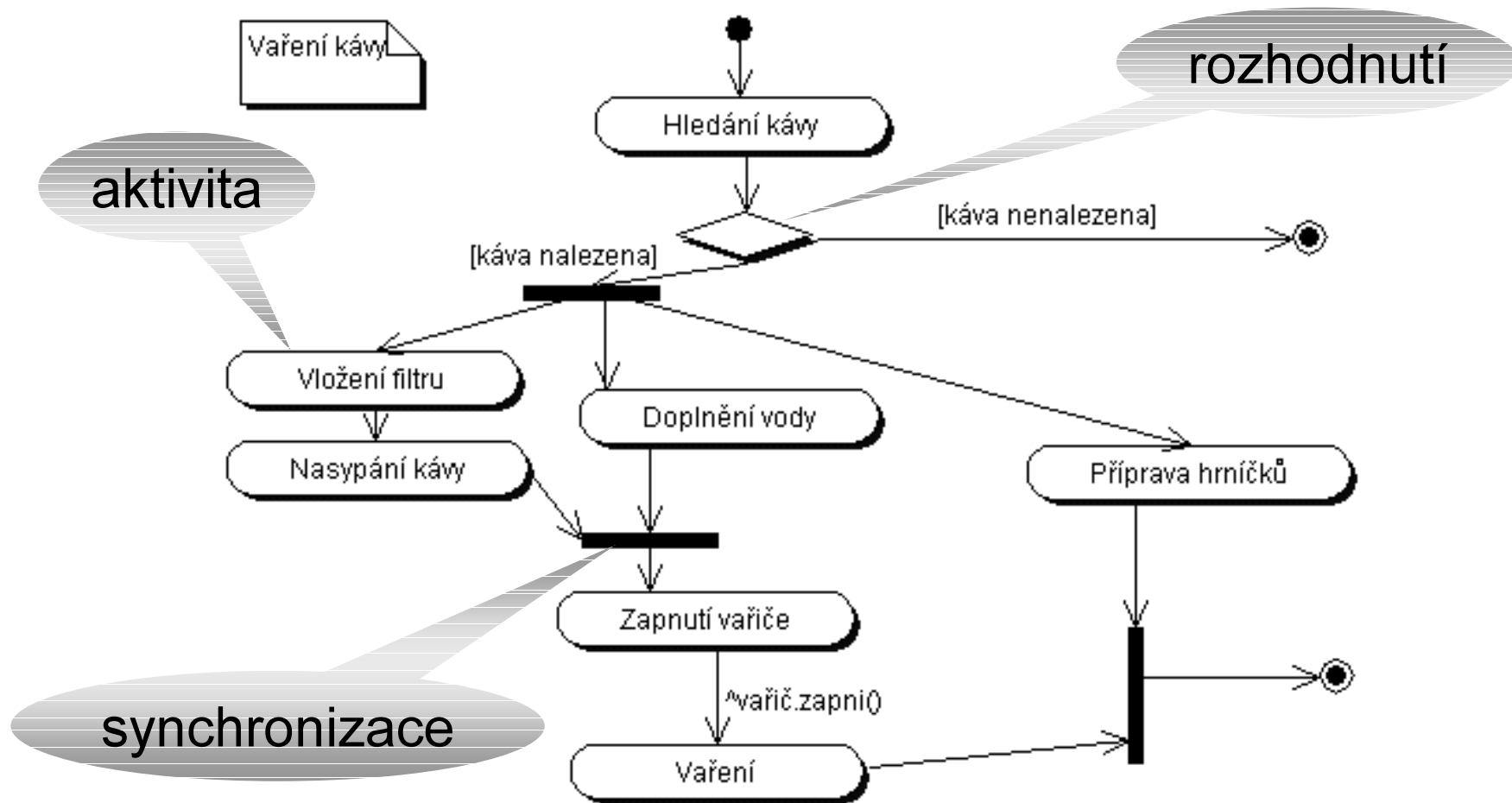
- Stavové diagramy mohou být hierarchické
- Mohou obsahovat synchronizační značky

Diagramy aktivit

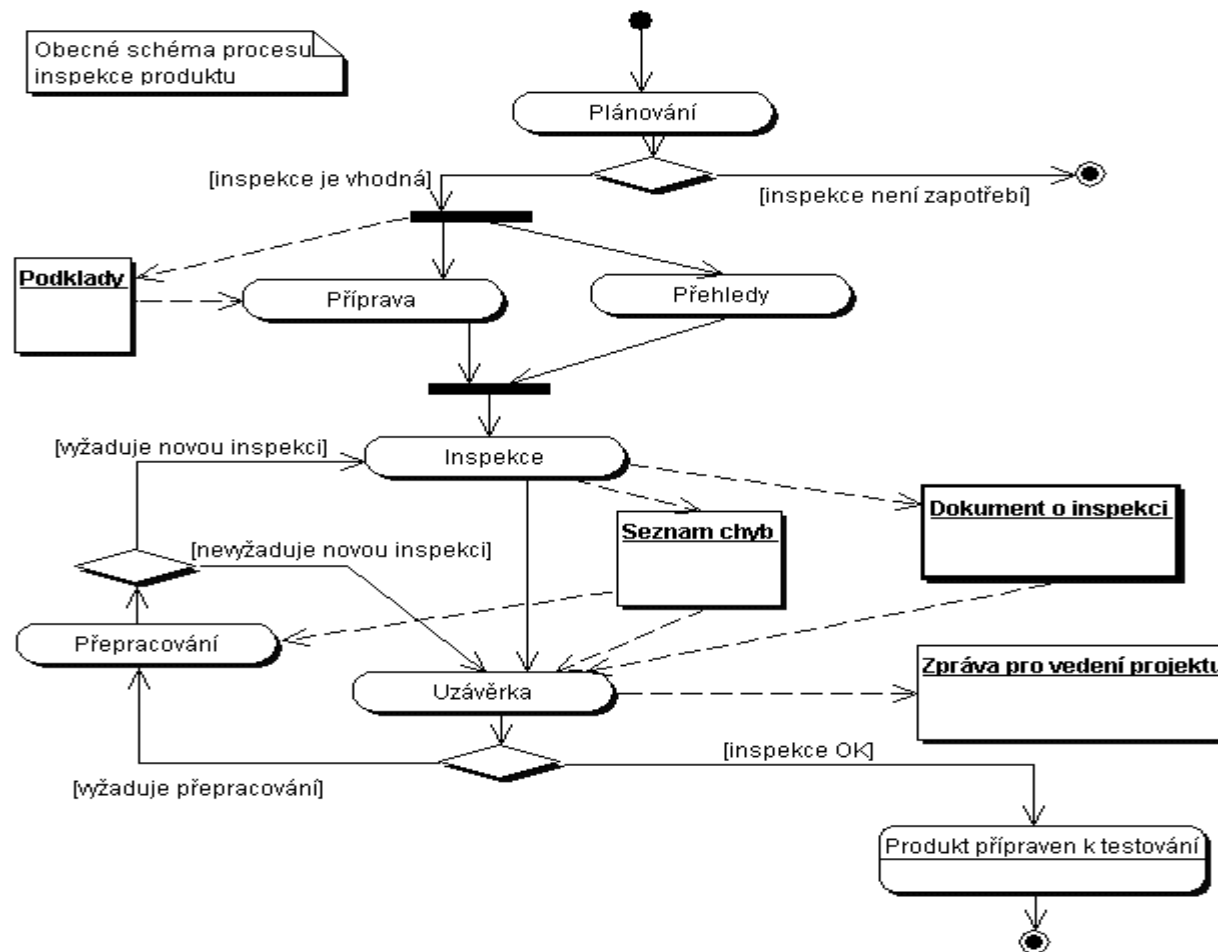

- Varianta stavových diagramů, kde stav představuje **aktivitu**, přechody jsou vyvolány dokončením akce (jsou synchronní)
- Popis pracovního postupu, algoritmu, paralelních činností apod.
- Úvaha: Nahrazují do určité míry v UML neexistující diagramy datových toků

Příklad diagramu aktivity

Jiný příklad diagramu aktivity

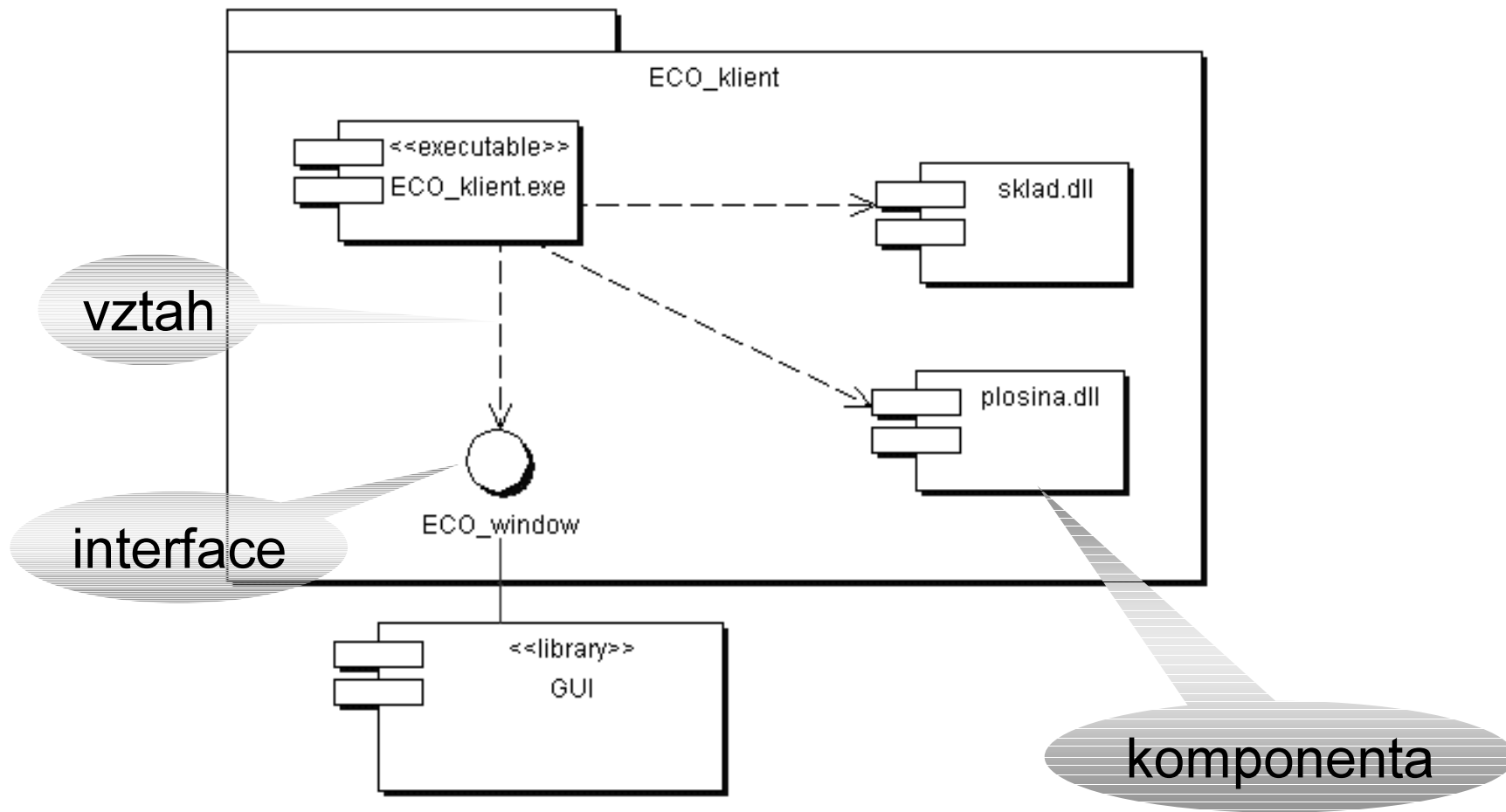

Diagramy komponent

- Vyjadřují (fyzickou) strukturu **komponent** systému
- Popisují typy komponent - instance komponent jsou vyjádřeny v diagramu nasazení
- Komponenty mohou být vnořeny do jiných komponent
- Při vyjadřování **vztahu** mezi komponentami lze znázornit „interface“

Příklad diagramu komponent

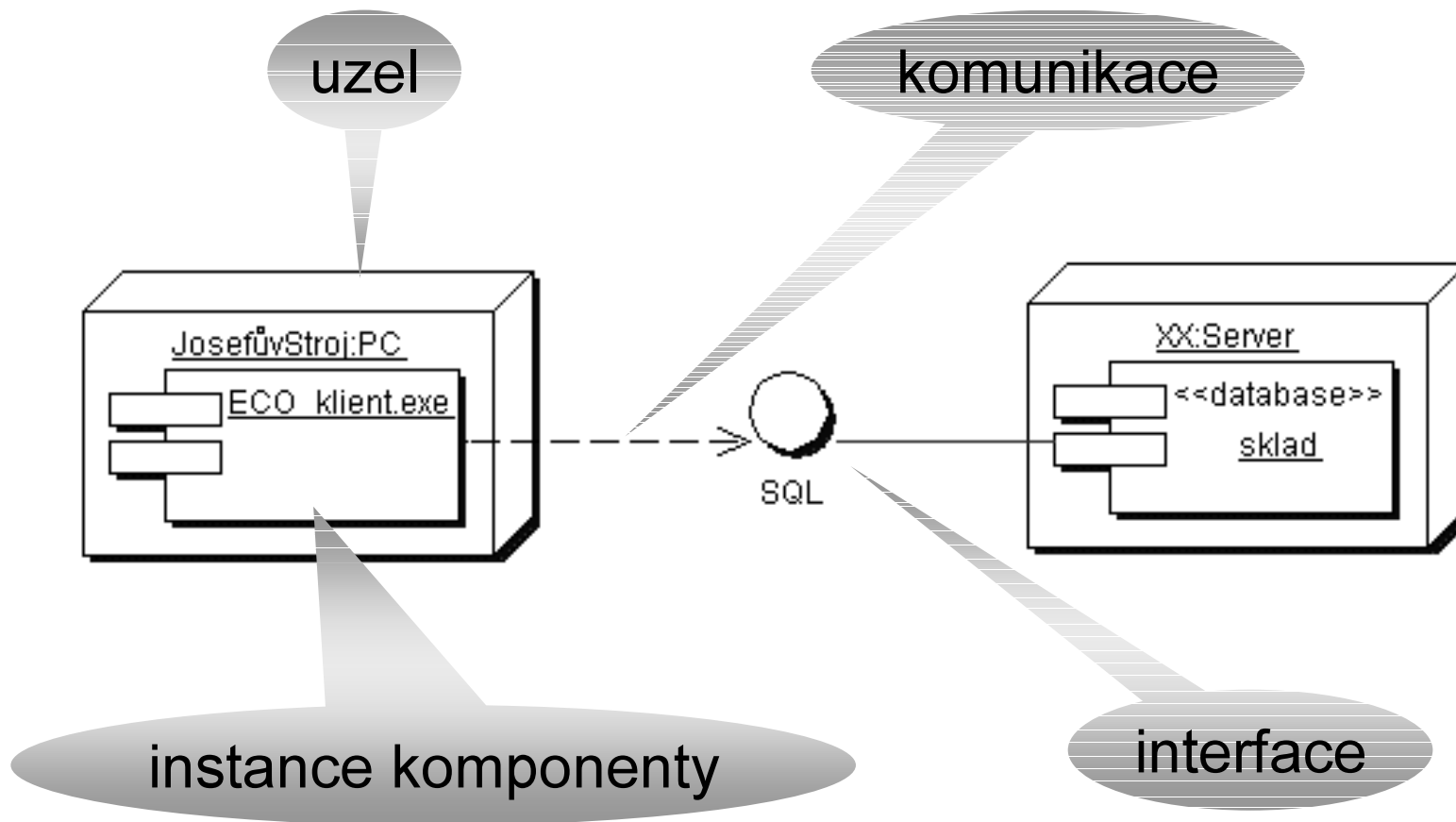

Diagramy nasazení

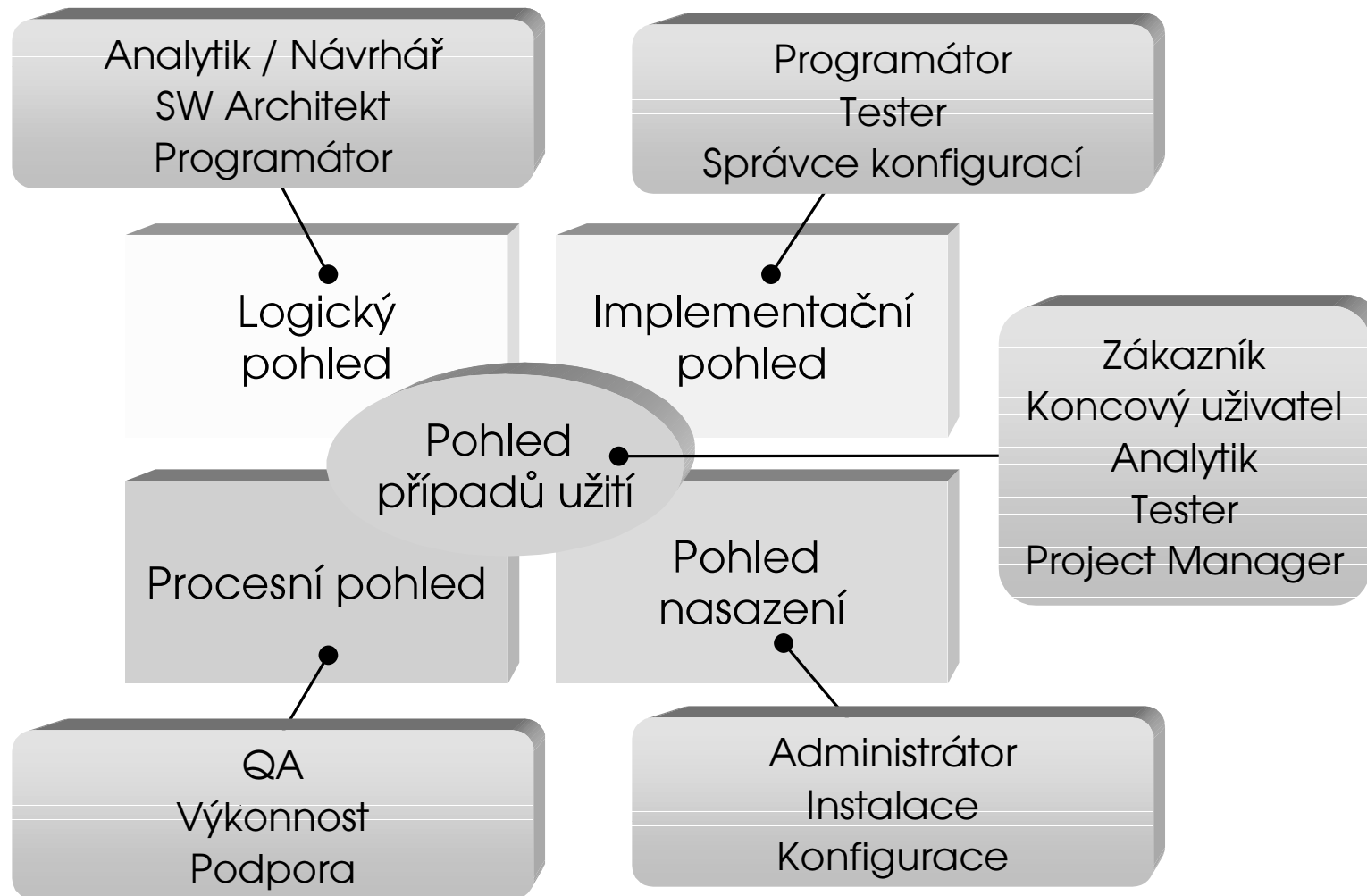

- Popisují fyzické rozmístění elementů systému na **uzly** výpočetního systému
- Uzly a elementy jsou značeny obdobně jako objekty a třídy (může být uveden pouze typ, nebo konkrétní instance a typ - podtržena)
- Popisují nutné **vazby** mezi uzly (případně též použitý protokol - „interface“)
- Obsahují pouze **komponenty** potřebné pro běh aplikace - komponenty potřebné pro překlad a sestavení jsou v diagramu komponent

Příklad diagramu nasazení

UML - 4+1 Architektura

Část II.:

Jazyk OCL

OCL - Object Constraint Language

- Pochází z metodiky Syntropy
- Je čistě funkcionální (bez vedlejších efektů)
- Není to programovací jazyk - je určen pro vyjádření invariantů - je to specifikační jazyk
- Je silně typovaný (každý výraz OCL má definován typ)
- Má předdefinovanou sadu typů

Kdy použít OCL?

- Pro vyjádření integritních omezení v modelu (např. v diagramu tříd)
- Pro vyjádření typových omezení při definici stereotypů
- Pro popis vstupních a výstupních podmínek operací, nebo pro popis operací (metod) ve tvaru:
$$\text{operace}(x_1, \dots, x_n) = \text{výraz}$$

kde výraz může obsahovat $x_1, \dots, x_n$
- Jako navigační jazyk

Jak vypadá zápis v OCL?

---

context <jméno> [**inv**|**pre**|**post**] : <výraz>

- klíčové slovo **context** slouží pro definici kontextu pro výraz v OCL, např. zápis:

context Student inv : <výraz>

- označuje, že uvedený výraz se vztahuje k instanci kontextu (třídy) **Student** (na kterou se lze odkazovat klíčovým slovem **self**)

klíčová slova **inv**, **pre**, **post** zastupují stereotypy
<<invariant>>, **<<precondition>>**,
<<postcondition>>

Příklad zápisu v OCL

---

context Student inv: self.kredity > 10

- tento zápis vyjadřuje, že pro každou instance třídy Student musí mít atribut kredity hodnotu větší než 10

context s:Student inv: s.kredity > 10

- označuje totéž

**context s:Student inv platnýStudent :
s.kredity > 10**

- zavádí pro toto integritní omezení jméno

Příklad popisu metody

```
context Student::pridejKredity(kolik:  
    Integer) : Integer  
pre : kolik > 1 -- nemá smysl přidávat méně  
post : result = self.kredity@pre + kolik
```

Typy v OCL

- Předefinované primitivní typy (s obvyklými operacemi):
Integer, Boolean, Real, String
- Kolekce:
Collection, Set, Bag, Sequence
- S operátory:
collect, select, reject, forAll, exists, iterate, include, count, union, intersect, isEmpty, notEmpty, isUnique, ...

Lokální objekty (let)

```
context Student inv :  
  let Počet : Integer = self.kredity  
  in  
    if postupuje then Počet > 10  
    else Počet <= 10  
    endif
```

- kde „postupuje“ je atribut (odvozený) třídy Student

Odkazy v OCL

```
context Student inv: self.predmety ->
isEmpty
```

- má hodnotu true, pokud student nemá zapsán žádný předmět, jinak false

```
context Student inv : self.predmety ->
pocetKreditu > 3
```

- má hodnotu true, pokud student nemá zapsán žádný předmět, jehož kredity jsou menší, jinak false

```
context Osoba inv : self.zena -> nonEmpty
implies self.zena.pohlavi = #zena
```

- vyjadřuje fakt, že ženou osoby může být pouze žena

Předefinované operátory

```
oclIsTypeOf (t: oclType) : Boolean
oclIsKindOf (t: oclType) : Boolean
oclInState (t: oclState) : Boolean
oclIsNew : Boolean
oclAsType (t: oclType) : instance
                        typu oclType
```

Část III.:

UML – příklad

Literatura

- Booch G., Rumbaugh J., Jacobson I.: The Unified Modeling Language User Guide, Addison Wesley Longman, 1999
- Unified Modeling Language Specification, OMG, <http://www.omg.org/>
- <http://www.rational.com/uml/>
- <http://www.uml-forum.com/>

Závěr

- UML je dnes bez problémů použitelné
  - Není složité se notaci UML naučit
  - UML mohou používat analytici, architekti i programátoři
  - Je možné popsat systém z různých úhlů pohledu
- UML je nezbytné pro moderní vývoj software

Díky za pozornost.

